

UGC Sponsored Two-Day National Level Seminar on Human Rights and Social Justice

UGC Sponsored Two-Day National Seminar

On

Human Rights and Social Justice

March 2-3, 2012
(Friday and Saturday)

Organized by

Devrukh Shikshan Prasarak Mandal's

Nya. Tatyasaheb Athalye Arts, Ved.S.R.Sapre Commerce and Vid. Dadasaheb Pitre
Science College Devrukh, Dist. Ratnagiri, Maharashtra (India)

(Reaccredited with B Grade (CGPA 2.82)

(Mumbai University Best College Award)

Our Patron

Hon. Mr. V. M. Pitre,

President,

Devrukh Shikshan Prasarak Mandal, Devrukh,
Dist. Ratnagiri

Dr. N. P. Tendolkar

Principal, A. S. P. College, Devrukh

Convener

Prof. Suresh B. Devarde

Head and Associate Professor,
Department of Sociology,
A. S. P. College, Devrukh

Co-Convener

Dr. Sardar A. Patil

Assistant Professor,
Department of Geography,
A. S. P. College, Devrukh
Email: sardarpatilasp@gmail.com

Organizing Secretary

Prof. Vikas P. Shrangare,

Assistant Professor,

Department of Sociology,

A. S. P. College, Devrukh

Email: vikasshrangareasp@gmail.com

Focal Theme

Rights and Social Justice

Sub Themes

- Human Rights in Education in India
- Women's Rights
- Rights of SC, ST and OBC Population in development
- Right to Information
- All Allied themes.

Foreword

Hon. Shri. V. M. Pitre
President, D. S. P. M., Devurukh

It is very heartening to learn that Athalye-Sapre-Pitre college is organizing two-day National Seminar on “Human Rights and Social Justice” during march 2-3, 2012. I appreciate the initiative taken by the college. I am aware about the various academic, research, cultural and sports activities have been undergoing in the college in a progressive manner. The Mumbai University Best College Award for the year 2010 and Re- accreditation of the college with B (CGPA 2.82) grade from NAAC Bangalore speaks about quality education, rich heritage and human relations of the institution in the locality.

All human beings are born with equal and inalienable rights and fundamental freedoms. All the countries of the world committed to uphold, promote and protect the human rights of every individual. The theme chosen for the seminar is interdisciplinary in nature and will provide platform to explore the knowledge of human rights and duties it will be helpful for the social justice at local as well as national level. The outcome of this seminar will benefit the young scholars, teachers and common people. I convey my best wishes for the success of the seminar.

From the Principal's Desk

Dr. Narendra P. Tendolkar
Principal,
Athalye-Sapre-Pitre College, Devrukh,
Tal. Sangmeshwar, Dist. Ratnagiri.

Everyone has the right to know, seek and receive information about all human rights and fundamental freedoms and should have access to human rights in all the sectors. Human rights in education promote values, beliefs and attitudes that encourage all individuals to uphold their own rights and those of others. Schools can safeguard young people's rights to safety, education, effective remedy and fair treatment. Schools should be committed to human rights-based education, develop a learning community in which the rights and responsibilities of all are known, promoted, explored and lived.

Since 1985 UGC (IX Plan) has been promoting and supporting Human Rights and Duties Education in universities and colleges, and has continued this programme in succeeding plan also in as till better way.

The main objectives of Human Rights and Duties in the higher education are:

- Develop interaction between society and educational institutions;
- Encourage research activities;
- Encourage research studies concerning the relationship between Human Rights and Duties and International Humanitarian Law;

- Education rights can only be achieved through an informed and continued demand by people for their protection.

Countries are bound under law to fulfill economic and social rights obligations. The rule of law protects social rights—the right to food, the right to adequate shelter, the right to healthcare, the right to education, the right to decent work, the right to social security, and protection against discrimination.

I am sure this two day National Seminar will definitely address the barriers, inequities and injustices that exist in society, responds to crises and emergencies as well as to everyday personal and social problems.

I would like to convey my appreciations and congratulations to all my teaching and non-teaching staff who have been working hard to make this National level activity grand success. I sincerely thank all the office bearers of Devrukh Shikshan Prasarak Mandal who have always been supportive to conduct these kinds of activities. I also acknowledge the financial support by UGC in executing this seminar effectively.

I wish all the participant the very best.

College at a Glance

Prof. V. P. Shrangare
Organizing Secretary

The Devrukh Shikshan Prasarak Mandal (DSPM)

Devrukh Shikshan Prasarak Mandal is established in the year 1927 with New English School Devrukh, to facilitate the secondary education in this remote and rural area. Subsequently management thought it need-based aspect to provide education from secondary up to graduation level in the area of Arts, Commerce, Science and Computers. It is worthwhile here to place on record that management did it so without procrastination by taking in hand an arduous exercise. At present, about 4000 students pursuing their education **in the campus (17 acre)** through the following institutions run by DSPM.

- New English Highschool, Devrukh (1927)
- Nya. Tatyasaheb Athalye Arts, Ved. S. R. Sapre Commerce and Vid. Dadasaheb Pitre Science (**Junior, MCVC and Senior Wing**) College, Devrukh. (1972)
- Indirabai Kanitkar Computer Training Centre (1994)
- Guruvarya Kakasaheb Sapre Junior College of Science (1996)
- Arundhati Padhye English Medium School (2002)

The College

Athalye – Sapre – Pitre College, Devrukh founded in 1972, is one of the premier college in Ratnagiri District permanently affiliated to Mumbai University and is recognized by UGC under 2 (f) 12 (B).

College is accredited in the year January 2004 with B+ grade and Re-accredited with B (CGPA 2.82) grade in March 28, 2010 by NAAC Bangalore.

College is also recipient of Mumbai University Best College Award in the year 2010.

Since inception it has been working with a vision to provide quality higher education to rural students, empowering them to cope-up with the competitive world. The college has been consistently endeavoring to upgrade the rural talent and motivating to develop competence among economically and socially under privileged rural students.

The College is located at Devrukh which is on the western slope of the Sahyadri, beautifully surrounded by thick forest, waterfalls and virgin beaches.

About the Seminar

Prof. Suresh B. Devarde
Convener

While some dictionaries define the word right as “a privilege,” when used in the context of “human rights,” we are talking about something more basic. Every person is entitled to certain fundamental rights, simply by the fact of being human. These are called “human rights,” rather than a privilege, which can be taken away at someone’s whim. Every person is entitled to certain rights—simply by the fact that they are a human being.

This college is located in the Sangmeshwar tehsil of Ratnagiri district, which is a part of hilly region of Sahyadri Mountain as well as one of the educationally (Low G. E. R. declared by Central Government) and economically backward districts of the country. Most of the students of the locality are first generation learners as well as around 60 % students belong to SC, ST, and OBC categories. The strength of the college is about 1700 so certainly activity will be helpful to educate / make aware certain issues/ problems of the region.

Human rights have global importance. India is facing the problems of rights of women’s, rights of SC, ST, and OBC, increasing crimes related to women’s, decreasing Sex ratio, increasing poverty, increasing Slums, and environmental degradation. The main objective behind conducting the seminar is to make them aware ‘Human Rights and Human Development’. However more precisely

- To give emphasis on Human Rights Education (Marginalized Group).
- To analyze the Human Rights of Women’s, Scheduled Castes, Scheduled Tribes, and Other Backward Class.
- To focus on Right to Information act.

I hope that the seminar will definitely fulfill the objective.

Editorial

Dr. Sardar A. Patil
Co-Convener
& Executive Editor

At the moment of UGC sponsored two-day National Seminar on Human Rights and Social Justice” we are pleased to publish a souvenir. Many people are not much aware of their rights. Generally, they know very little about the right to food and a safe place to stay. However, there are many other rights in varying areas of concern; one should make them aware of. Unawareness may lead to discrimination, intolerance, injustice, oppression and slavery, etc.

As the member of present generation, it is my responsibility to discuss the theme of “Human Right and Social Justice” for the bright future of the present generation. This is the reason that organizers have selected above theme for the seminar. Subthemes are also most significant as Human Rights in Education in India; Women’s Rights; Rights of SC, ST and OBC Population in development; Right to Information, etc.

Two-Day National Seminar aims to explore and substantiate connections between Human Rights and Social Justice as regard to Education, Social Empowerment and Improvement of Economics of Families within and outside India. Participants may get an opportunity to express their approaches to specific issues such as Education, Child and Family issues, Labour, Sex Ratio, Environment, etc. The souvenir published at the moment of seminar will be helpful to the researchers who wish to undertake various research projects in near future. Therefore, I am very glad to publish this souvenir.

I extend my sincere thanks to Hon. V. M. Pitre, Hon. S. M. Bhagvat and Hon. Principal Dr. N. P. Tendolkar for their encouragement to organize this national seminar. I also give my special thanks to the organizing committee, teaching, non-teaching staff and the students of the college for their support with enthusiasm.

My genuine thanks are also reserved to UGC, New Delhi for their financial assistance. Further I extend my sincere thanks to Mr. Shamrao Kangane for souvenir printing with utmost care.

Editorial Board

Principal Dr. N. P. Tendolkar	:	President
Dr. Sardar A. Patil	:	Executive Editor
Prof. S. B. Devarde	:	Member
Prof. V. P. Shrangare	:	Member
Prof. L. B. Patil	:	Member
Dr. P. V. Naikwade	:	Member
Prof. S. T. Sankpal	:	Member

Advisory Committee

Hon. Prin. Malushte R. S.	:	Principal, Keerr Law College, Ratnagiri
Hon. Mr. S. M. Bhagvat	:	Vice President, DSPM
Hon. Mr. V. E. Jagushte	:	Vice President, DSPM
Hon. Mr. M. N. Joshi	:	Vice President, DSPM
Hon. Mr. G. K. Joshi	:	Secretary, DSPM

Local Organizing Committee

Chairman	:	Dr. N. P. Tendolkar, Principal, A. S. P. College, Devrukh
Convener	:	Prof. S. B. Devarde, Associate Professor and Head, Department of Sociology
Co-Convener	:	Dr. Sardar A. Patil, Assistant Professor in Geography, Email: sardarpatilasp@gmail.com Mob: 9096229741
Organizing Secretary	:	Prof. V. P. Shrangare, Assistant Professor in Sociology, Email: vikasshrangareasp@gmail.com Mob: 9423306427
Members	:	Prof. S. V. Takalkar, Associate Professor and Head, Department of Economics Prof. M. H. Magdum, Associate Professor and Head, Department of Commerce Prof. S. T. Sankpal, Assistant Professor in Chemistry Prof. M. W. Jakhi, Assistant Professor in Economics Dr. P. V. Naikwade, Assistant Professor in Botany Dr. V. S. Phatak, Assistant Professor in Marathi Prof. Sou. S. S. Pujari, Assistant Professor in Hindi, Shri. V. S. Bhoptkar, Accountant

INDEX

SR. NO.	Title of the paper and name of Authors
1	EDUCATION RIGHTS, SOCIAL EMPOWERMENT AND IMPROVEMENT OF ECONOMIES OF FAMILIES- P. M. Kamath
2	CRIME AGAINST WOMEN IN INDIA AND HUMAN RIGHT: A CRITICAL ANALYSIS- Vijay B. Musai
3	HUMAN CLONING AND HUMAN RIGHTS- * ^a Pratap V. Naikwade, ^b Narendra P. Tendolkar and ^c Sagar T. Sankpal
4	HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENTAL POLICY: AN OVERVIEW Mr.Channayya N. Math, Dr.Madansing D. Golwal, Dr. Sardar A. Patil
5	SCIENCE IN THE SERVICE OF HUMAN RIGHTS Sagar T. Sankpal, Pratap V. Naikwade and Narendra P. Tendolkar
6	PUBLIC LIBRARIES, INFORMATION LITERACY AND RIGHT TO INFORMATION- Mr.Santosh M. Shelke ^a , Dr.Madansing D. Golwal ^b , Mr.Datta T. Kalbande ^c
7	RIGHT TO EDUCATION BILL IN INDIA: AN OVERVIEW- Mr.Datta T. Kalbande ^c , Dr.Madansing D. Golwal ^b , and Mr.Santosh M. Shelke ^a
8	LAND-HOUSING-ENVIRONMENT AND HUMAN RIGHTS Prof.Sanjay Takalkar
9	LITERATURE AND HUMAN RIGHTS-Prof. L. B. Patil
10	मानवी हक्क आणि स्त्रिया
11	मानवी अधिकार आणि सामाजिक न्याया स्त्रियांचे अधिकार- प्रा. दिपक तुकाराम आचार्य
12	मानवी हक्क व दुर्बल घटक-श्री. प्रमोद शिवचरण मेश्राम
13	सामाजिक न्याय व महिलाधिकार- प्रा. अजयकुमार कांबळे
14	माहितीचा अधिकार-डॉ. वर्षा शिरीष फाटक
15	माहितीचा अधिकार : तत्व आणि व्यवहार. प्रा. एच. एच. कुचेकर
16	मानवी अधिकार व स्त्री स्वातंत्र्य . प्रा. डॉ. सूर्यवंशी रंजना कृ.
17	स्त्रियांचे हक्क- प्रा. शृंगारे व्ही.पी., प्रा. एस.बी.देवाडे
18	माहितीचा अधिकार अधिनियम 2005: एक दृष्टीक्षेप- प्रा. जगदिष केशवराव ससाणे,
19	“मानवी हक्क व महिलांवरील वाढत्या अत्याचारास जबाबदार असणारे घटक- एक चिकित्सक अभ्यास” प्रा. अरूण रा. पाटील

KEY NOTE ADDRESS**EDUCATION RIGHTS, SOCIAL EMPOWERMENT AND
IMPROVEMENT OF ECONOMIES OF FAMILIES****P. M. Kamath**

Human rights when guaranteed by the constitution, it is called fundamental rights—as enshrined in Indian constitution. First such constitutional guarantee was incorporated in the American Constitution when founding fathers after constitution came into operation in 1787, by first ten amendments, included a Bill of Rights in the constitution. Indian Constitution guarantees certain fundamental rights. Like right to equality,

These rights serve to create in humane and just society. Of several human rights an important one is right to education, recognised by the Article 26 of Universal Declaration of Human rights; Article 13 & 14 of International Covenant on economic, social and cultural Rights—asserted by many other international covenants.

India since independence ignored the goal of universalisation of education. It was not a fundamental Right. The founding fathers included a right to education in article 41 under Directive Principles. Because of economic limitations.

Education is a great liberalizing force as Mrs. Gandhi once said; and in modern times, it is a great democratizing force cutting across the barriers of caste and class, smoothing our inequalities imposed by birth and other circumstances like place of birth.

Education is the most important means to social empowerment. For ages in India, boys were given education as he is expected to look after the parents in their old age. This attitude created gender-based discrimination; also led to suppression of human rights of women. But when women are educated women become equal partners in the society. They also lead to the liberation of the entire family.

Women take up leadership roles at different levels both because they are capable and in some cases, because of the reservation of positions particularly at the grassroots level. It has contributed to the social empowerment and social liberation. It is observed that women heading leadership roles in villages act as better role models to girls than men and also motivate girls to study beyond SSC.

Hence, what is needed is the speedy universalisation of education beyond primary and secondary in the country. India, at the time of independence had the same percentage of educated in the country as China or Taiwan. But today both have overtaken in universalisation of education. We are still struggling at 60 percent literacy.

A major change that has come about in the universalisation of education is RTE approved in August 2009 that was operationalised on 1st April 2010. Choice of the date, in my opinion indicates government's intention to fool the nation! The Prime Minister Manmohan Singh as an achievement of the UPA II claimed implementation of the RTE.

However, today a careful look at the provisions of the RTE Act draws your attention to glaringly anti-democratic, anti-academic and anti-legal provisions, which are supposed to do well! What are anti-democratic provisions of the act?

Without claiming to be exhaustive, some glaring ones can be highlighted: a) without identifying any particular categories like state aided or state managed, in a blanket manner it provides for creation of school management committee on which parents have a majority and if you go by the wording of law—will be controlled by the parents! Many educational trusts are created by the community to run educational facilities on a special mission—some may provide in Mumbai education in Hindi, Sindhi or Kannada; military education! No body would like to surrender their right to organise education according to their objectives! b) Twenty Five percent to be given free education irrespective of whether you are running an aided school or unaided. Even

Similarly, let us see anti-academic provisions! Most dangerous provisions are those which say that the children cannot be tested and detained in primary school i.e. up to VIII standard. One may in a literal sense come out of school after EIGHT years of education without anyone knowing his IQ level! If then even 25 per cent of them are detained in IX standard, government or Zillah Parishad might impose penalty on school management of cutting of the grants etc.

What is anti-legal in it? RTE Act provides for 'free and compulsory' education. But BMC forces management to collect from every child attending private aided primary school Rs. 15 in I & II Standards and Rs. 20 from III & IV standards while providing free education in BMC run Schools! How can one justify this blatant discrimination? Except for discouraging parents from sending children to regional media schools!

In this entire RTE there is not one innovative idea to see that Parents are attracted to send their children to school. Bus service to enable children to reach school from distant places where in remote villages there may not be a school after IV Std. If this way government implement the RTE statistically it might improve literacy rate, but primary educated citizens will not be able to read and write their own name! Such people can only are fit to contest the polls in Indian democracy! Then only God can save Indian education as a human right to improve ones own economic status an achieve social justice!

CRIME AGAINST WOMEN IN INDIA AND HUMAN RIGHT: A CRITICAL ANALYSIS

Vijay B. Musai*

ABSTRACT

India is considered one of the biggest democratic nations in world level. After post independence, India has been developing in various fields such as industrial, political, education etc. However, still India is not developed properly in the field of social development because of various social problems like poverty, corruption, communal violence, A.I.D.S., unemployment, drug addiction, women problem, etc. Among these, women problem such as wife beating, physical and mental exploitation, dowry, rape etc are considered serious social problem for being overall development of Indian society.

Women are known to be high potential power for making social organization and development. However, despite various developments, she has been deprived and underprivileged in overall men led Indian social stream. For her eradication of social injustice, human right is one of the vital accesses for improving her social status.

Human right principles already come in the Indian constitution as fundamental right. It tries to provide systematic development those who live as excluded social life. Human right concept came in India as human right ordinance in 1993 promulgated by the president on 28th September 1993.

By keeping the view of human right and the issue of women social justice, present study critically focuses on impact of human right on women social justice?

Key words: social problem, crime, social justice, human right, *explosion*, women

*Assistant Professor and Head, Department of Sociology, Arts and Commerce College Nesari Dist.Kolhapur, Maharashtra - 416504. E-mail: vijaymusaisoci@rediffmail.com

HUMAN CLONING AND HUMAN RIGHTS*^aPratap V. Naikwade, ^bNarendra P. Tendolkar and ^cSagar T. Sankpal***Abstract***

All human beings are born with equal and inalienable rights and fundamental freedoms. India is committed to uphold, promote and protect the human rights of every individual. Everyone has the right to enjoy the arts and to share in scientific advancement, its benefits and has the right to life, liberty and security of person. Everyone has the right to the protection of the moral and material interests resulting from any scientific production. Human cloning is the creation of a genetically identical copy of a human. The ethics of cloning is an extremely controversial issue. Some ethical guidelines have been successfully established by the international community through the Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted by UNESCO's General Conference in 1997 and endorsed by the United Nations General Assembly. This document delves into the heart of the matter when it asserts that human life has an intrinsic value. It further states that "practices which are contrary to human dignity, such as reproductive cloning of human beings, shall not be permitted". While each nation must determine for its society the proper limits to set on cloning, much can be gained from discussion and reflection at the international level. Understandably, it has been decision-makers, social leaders, philosophers, scientists and bioethicists who have assumed a leading role in the discussions relating to cloning and the profound ethical questions that it poses for humanity. But, aside from the moral debate on whether the embryo is a human being, arguments about human dignity do not hold up well under rational reflection. Additionally, liberty interests involving freedom of reproduction and of science, which require a strong public interest to justify any limitation, must be considered. Nevertheless, reproductive cloning research is currently unsafe, and even if animal cloning is perfected, the physical dangers and psychological risks of human experimentation might be prohibitive. The present study reveals the review about issues human rights protesting human cloning and conclude that instrumentalisation of human beings through the deliberate creation of genetically identical individuals is contrary to human dignity and human rights.

Key Words: Human rights, human cloning, bioethics, UNESCO

^a Assistant Professor in Botany, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

^b Principal, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

^c Assistant Professor in Chemistry, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENTAL POLICY: AN OVERVIEW

Mr.Channayya N. Math^a   Dr.Madansing D. Golwal^b   Dr. Sardar A. Patil^c

ABSTRACT

Human Rights and fundamental freedoms help us to develop our intrinsic qualities, intelligence, talents and conscience to meet our material and spiritual needs. Environment Policy focuses on the problems arising from the human influences which retroacts on to human society by having a negative impact on Human Rights. It is needless to state that without the recognition of the right to education, realization of the right to development of every human being and nation is not possible. Environmental protection is first ascertained as a universal concern which warrants consideration within a human rights context. This article examines the theoretical background of a right to environment, its contents and the different ways to achieve implementation of the norm.

Keywords: *Environmental Science, Human Rights, India, Environmental Rights, UNESCO, UNECE.*

^a *Assistant Professor, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.Email: mathscn100@rediffmail.com*

^b *Librarian, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.Email: mgolwal4@gmail.com*

^a *Assistant Professor, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India. Email: sardarpatilasp@gmail.com*

SCIENCE IN THE SERVICE OF HUMAN RIGHTS

Sagar T. Sankpal, Pratap V. Naikwade and Narendra P. Tendolkar

Abstract

In India, the last quarter of the 20th century has been witness to a growing recognition of the place and relevance of human rights. Recently in India the right to food and adequate health become a more visible part of the human rights agenda. Universal Declaration of Human Rights cited importance of science in human right as “Everyone has the right to the protection of the moral and material interests resulting from any scientific production and to share in scientific advancement and its benefits”. The present study intended to explore some of the way in which human rights impinge on the applied sciences, technology and public health. The science and human rights coalition is a network of scientific and professional associations devoted to facilitate communication and partnerships on human rights within and across scientific communities. Encouraging scientific associations to explore ways in which skills and knowledge specific to their sciences may contribute to human rights and promoting human rights awareness through programs within scientific associations, professional societies and academic institutions in India. The increasing collaborative communication, networking and partnerships between science and human rights communities to enable scientists to gain a better understanding of human rights issues and human rights practitioners to gain a better understanding of the tools, expertise and other resources that science and scientists can offer. Enhancing the capacity of human rights organizations to apply scientific methods, data, tools and technologies to human rights work, but also the capacity of scientific associations to better incorporate the priorities, approaches, and methods of the human rights community into their work. The role scientists play in human rights can be powerful to encourage scientist’s participation in promoting and protecting human rights. The authors strongly recommend need to share ideas among scientific organizations and human right workers for betterment of human being.

Key words: Human rights, public health, science, technology

^aAssistant Professor in Chemistry, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

^b Assistant Professor in Botany, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

^cPrincipal, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.

**PUBLIC LIBRARIES, INFORMATION LITERACY AND RIGHT TO
INFORMATION**

Mr.Santosh M. Shelke^a

Dr.Madansing D. Golwal^b

Mr.Datta T. Kalbande^c

ABSTRACT

This is an attempt to highlight the interdependence of Right to Information (RTI) and information literacy and the role of public libraries, which acts as catalyst between the two. Public library is the only effective social repository that can collect and organize the above-mentioned information and provide access to it to all the people free of cost in an equal and unbiased way.

Keywords: Public Library, Information Literacy, Right to Information, Information Service, Information Provider, Information & Communication Technology [ICT].

^aLibrarian, Bhagwanbaba Paramedical College, N-6 Cidco Aurangabad – 431003 sms8220@gmail.com

^bLibrarian, Athalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.Email: mgolwal4@gmail.com

^cSenior Research Fellow, Mahatma Phule Khushi Vidyapeeth Library, Mahatma Phule Khushi Vidyapeeth, Rahuri, Ahamadnagar. Email: Kalbanded@gmail.com

---

RIGHT TO EDUCATION BILL IN INDIA: AN OVERVIEW

Mr.Datta T. Kalbande^a

Dr.Madansing D. Golwal^b

Mr.Santosh M. Shelke^c

Abstract

This Paper deals with in Indian situation is not different as many children and adults are excluded from having the substance of their right translated into reality. In order to understand the degree to which the right to education is attained, an analysis of different aspects of the India's RTE legislation is done in the paper.

Keywords: Right to Education, Child Right Convention, Sarva Shiksha Abhiyan, Right to Information, NAFRE & India.

^aLibrarian, Bhagwanbaba Paramedical College, N-6 Cidco Aurangabad – 431003 sms8220@gmail.com

^bLibrarian, Athalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India.Email: mgolwal4@gmail.com

^cSenior Research Fellow, Mahatma Phule Khushi Vidyapeeth Library, Mahatma Phule Khushi Vidyapeeth, Rahuri, Ahamadnagar. Email: Kalbanded@gmail.com

LAND-HOUSING-ENVIRONMENT AND HUMAN RIGHTS

Prof.Sanjay Takalkar

ENVIRONMENT is the foundation of our life. Food, clothing and shelter are the basic needs of human being. Our survival is based on nature much more than economic conditions of the community. Air, water and the land are fundamental requirements of our livelihood. Culture and society are the aspects of human nature. Maintenance, development and enhancement of culture and society is a fundamental human right. Human rights violations can leads to environmental destruction - water and air pollution, soil erosion affects health and food security.

Developments of traditional societies were only depend on the relationship with nature. Land, water and forest belongs to mother earth, nobody can own them. Human beings enjoy only the right to use them. No effects on human and other life's. UN Conference 1972 "Humans have the fundamental right to freedom, equality, and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits of dignity and well being, and a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations." In India by constitution-protection to forests and wild life, prevention of cruelty to animals-forests-wildlife, duty to conserve natural environment. Forests are renewable resources. It will become difficult for the resource to replenish if too much of a resource is used.-forests in India are disappearing fast. Increasing population creating pressure on land and environment. Export of natural resource based products for foreign exchange. The burden on the environment is much more than traditional societies, their needs were also minimum as compared with present consumerism.

Development/Enhancement is the basic human right. But whose development on whose expenses? Inequality is increasing at alarming level. Inequalities between urban and rural India, traditional and modern India. Human being is not conscious at the time of development. People made destruction of environment, natural resources & sustainable common property management. No cost-benefit analysis scheme for development. No effective measures for destruction & compensation to nature.

Associate Professor and Head, Department of Economics, Aathalye -Sapre -Pitre College, Devrukh, Maharashtra, India. Email: sanjaytakalkatasp@gmail.com

LITERATURE AND HUMAN RIGHTS

Prof. L. B. Patil

ABSTRACT

This paper is a modest attempt of showing how literature concerns with the Human rights. The human rights mean accepting the principles of equality and freedom of all people. Human rights can be interpreted as principles of moral propriety, a set of objectives toward achieving a better world. They appear mostly legal, sociological, psychological, philosophical and political discourses.

I examine Mulk Raj Anand's *Untouchable*, John Steinbeck's *The Grapes of Wrath*, and George Orwell's *Animal Farm*, and *1984* with a focus on their elaborations on the role and purpose of the novels. These writings raise fundamental issues about the state of the human beings, which are particularly when examined in the context of the democratization of the world and human rights.

If the human rights are a dimension of the recognition and acceptance of the equality and freedom of people then the human rights discourse had already started. It started with texts written *against* the formerly established hierarchy/ies, with postcolonial, feminist etc. writing and studies.

Nonetheless, the discourse of human rights is a spiral process, which - by definition - requires the understanding of human nature. Although human nature has been studied for centuries, the question is what it means for in the various cultures in the changing times.

Human nature and thus human rights cannot be understood merely by logic. Human rights (based on civil law, which draws on the enlightenment) maintain that we are gifted with "reason and conscience". Yet values are not based on reason. A great deal of what is integral part of human nature and existence is unconscious, emotional, based on desires none of which have internal logic, yet this irremovable heterogeneity governs much of our lives. Literature can illuminate on human nature and existence in its fullness - with its logic and illogic – therefore it has a crucial role in understanding humanity and consequently the principles of moral propriety defined in human rights. The novel brings us closer to human rights and awareness of the same.

Associate Professor and Head of Dept. of English, Athelye – Sapre – College, Devrukh, Dist Ratnagiri. Pin- 415 804.

HUMAN RIGHTS AND WOMAN

मानवी हक्क आणि स्त्रिया

सारांश

गेल्या शेकडो वर्षा पासून मानव आपल्या हक्कासाठी संघर्ष करीता आला आहे. त्यात व्यक्ती व्यक्तीमध्ये धर्म जात,भाषा,संस्कृती,वंश,स्त्री-पुरुष,अशा भिन्न प्रकारेचे प्रवृत्ती आढळतात प्रत्यक्षात स्त्री पुरुष हे निसर्गाचे घटक असून समाजाचे ते अत्यावश्यक घटक आहेत. समाज सुव्यवस्थित चालवण्यासाठी स्त्री पुरुषाची आवश्यकता आहे. व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासात स्त्रियांच्या बरोबरीने पुरुषांनाही समान घटक व समाज सहभाग आहे. म्हणूनच संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सनदेत मानवी हक्क बहाल करण्यात आले आहेत. सरनाम्यात किंवा सनदेत तसा उल्लेख केला आहे. की उच्च दर्जाचे स्वतंत्र जिवन जगण्यासाठी व समाजीक उन्नती साधण्यासाठी स्त्री पुरुषांना समान हक्क आहे. संयुक्त राष्ट्र संघाने १८ डिसेंबर १९७९ रोजी या मानवी हक्कांना मंजूरी दिली व प्रत्यक्षात कार्यवाही ३ सप्टेंबर १९८० पासून करण्यात आली.

मानवी हक्कामध्ये महीलांचे अधिकार विषयी एकुण ३० कलमे आहेत. त्यात स्त्रीयांचा १६ क्षेत्रांसाठी विचार केलेला आहे. यात महीलांच्या अधिकारांना अनुसरुण भारतात महिला आयोग कायदा १९९० मध्ये मंजुर करण्यात आला. महीला मध्ये सामाजीक,आर्थिक,राजकीय,जागृती, घडवून आणण्याचे पर्यत्न व त्यांना सामाजीक न्याय मिळवून देणे हा उद्देश लक्षात घेवून मंजुर करण्यात आला. जागृतीक कोणत्याही भेद न करिता ते उपलब्ध व्हावेत. असे संयुक्त राष्ट्रसंघाने राष्ट्रांना स्पष्ट केले आहे.

स्त्रियांचे जे अधिकार आहेत. ते पुरुषांच्या हक्का पासून वेगळे तर करू शकत नाही परंतु महीलांच्या समाजातील दुय्यम स्थान आणि त्यांच्या गंभीर समस्या या मुळे महीलासाठी स्वतंत्र हक्क सांगितले आहे.भारतीय समाजात तर स्त्रीया विषयी विकृत स्वरूपाच्या रूढी परस्पर पिढ्यांपिढ्या चालत आलेल्या आहेत. महीलांच्या योग्य सन्मान दिला जात नाही. त्यांना गौण माणले जाते. पाशवी शक्तीचा वापर करुन अपमानित केले जाते. त्यात अनेक स्त्रिया बळी जात असतात. पण त्यांची काहीच दखल घेतली जात नाही. भारतात काही समाज असे आहेत की, ते स्त्रियांच्या संदर्भात विकृत स्वरूपाचा चालीरिती परंपरा माणणारे आहेत. त्या स्वातंत्र्यापूर्वी पुरुषप्रधान भारतीय समाजात सर्वोच्च स्थानी असणारे ब्राम्हण समाजात तर स्त्रियांची अत्यंत दयनीय अवस्था होती. त्यावेळी ब्राम्हण समाजात बालविवाह, जरठविवाह आणि सतीची चाल व केशवपन या पद्धती त्या समाजात रुढ होत्या. बालविवाह केले .....

मानवी अधिकार आणि सामाजिक न्याया स्त्रियांचे अधिकार

प्रा. दिपक तुकाराम आचार्य

सारांश

घटनात्मक मानवाधिकार म्हणजे एखाद्या देशाच्या घटनेने त्या देशातील लोकांना दिलेले मूलभूत हक्क. मानवी हक्क ही संकल्पना आपल्या मूलभूत हक्कांशी घटनेत जोडली गेली आहे.

मानवी हक्काच्या संदर्भात प्रा. एम. एस. लिमण म्हणतात, "मानव प्राणी जन्मतःच स्वतंत्र असून प्रत्येकाला प्रतिष्ठीत जीवन जगण्याचा हक्क आहे. हा एक नैतिक दृष्टीकोन आहे. प्रत्येक मानवमात्रामध्ये ही जाणीव पिढ्यान्पिढ्या संक्रमित होत आली आहे. आजचे मानवी हक्क अतिशय निःसंदिग्ध स्वरूपाचे आहेत. राष्ट्रीय सरकारेव आंतरराष्ट्रीय संस्था यांनी मानवी हक्कासंबंधी कायदे बनविले आहेत. तेच नंतर कायदेशीर हक्कात रुपांतरित झाले."

मानवी हक्कांचा विकास हळूहळू होत गेला. उदा. इंग्लंडमध्ये मॅगनाकार्टा (१२१५), कायदेविषयक मसुदा, (१७८९) नैतिक अधिकार यांचा कायदेशीर अधिकार म्हणून स्वीकार करण्यात आला व हेच अधिकार कायदेशीर म्हणून राष्ट्रीय घटनांनी मान्यता दिली.

प्रस्तुत शोधनिबंधात दुय्यम स्त्रोतावर आधारित आहे. संदर्भ ग्रंथ आणि संबंधित तथ्य संकलन ग्रंथालयामधून केले आहे. संशोधनामध्ये वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर केला आहे.

भारतीय समाजव्यवस्था पुरुषप्रधान संस्कृतीची असल्यामुळे पुरुषप्रधान संस्कृतीत पुरुषाला सर्वात जास्त अधिकार व सर्वात जास्त महत्त्व दिले जाते. तर स्त्रियांना पुरुषाच्या तुलनेत अधिकारापासून वंचित ठेवले जाते. त्यांना कुटुंबात, समाजात पुरुषाच्या तुलनेत अत्यंत दुय्यम समजले जाते. त्यांना कुटुंबात, समाजात पुरुषाच्या तुलनेत अत्यंत कमी महत्त्व दिले जाते. प्रा. ज्योती डोईफोडे म्हणतात, "वैदिक काळात स्त्री- पुरुषाचा दर्जा समान होता. गृहिणी नसलेले घर हे जंगल आहे असा उल्लेख महाभारतात सापडतो. मध्ययुगीन काळात मात्र तिला दुय्यम स्थान प्राप्त झाले. स्मृती काळात स्त्रियांचे सर्व अधिकार संपुष्टात आले. तिच्यावर अनेक प्रकारची

बंधनेलादण्यात आली. ब्रिटिशांच्या आगमनापासून व महात्मा जोतिबा फुले, महर्षी विठ्ठलरामजी शिंदे, महर्षी धोंडो केशव कर्वे, आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इत्यादी समाजसुधारकांच्या कार्यामुळे स्त्रीशिक्षणालाचालना मिळाली. व स्त्रियांच्या स्थानाबाबत असणारा समाजाच्या दृष्टीकोनातही बदल झाला” जेष्ठ समाजशास्त्रज्ञ डॉ. रघूनाथ माशेलकर म्हणतात, ”भारतीय संसदेत स्त्रीहक्कांनाचालना मिळण्यासाठी मार्च २०१० मध्ये ते राज्यसभेत २/३ बहुमताने ३३% आरक्षणाचा कायदाही पास झाला आहे. परंतु समाजामध्ये आजही स्त्रियांना दुय्यम स्थान असल्याचे दिसून येते. महाराष्ट्र शासनाने स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये, स्त्री- पुरुष समतेच्या दृष्टीकोनातून महिलांना ५०% आरक्षण दिले आहे. व त्याची तातडीने अंमलबजावणी ही ७ मार्च २०१२ च्या निवडणूकीपासून केली आहे. तरीही समाजातील स्त्रियांचे स्थान पुरुषाच्या तुलनेत अत्यंत कनिष्ठ असलेले दिसून येते.

अशाप्रकारे वैदिक काळात स्त्री - पुरुषाचा दर्जा समान होता. तर स्मृती काळात स्त्रियांना कोणत्याही प्रकारचे अधिकार नव्हते. उलट तिच्यावर जास्त प्रमाणात बंधनेलादण्यात आली. परंतु भारतात ब्रिटिशांचे आगमण झाल्यापासून व म. जोतिबा फुले, महर्षी वि. रा. शिंदे, महर्षी धोंडो केशव कर्वे व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या समाजसुधारकांच्या कार्यामुळे स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलला परंतु आजही स्त्रियांना दुय्यम स्थान दिले जात असल्याचे दिसून येते.

मोहिनी मुरारी मयेकर कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, चाफे.

मानवी हक्क व दुर्बल घटक

श्री. प्रमोद शिवचरण मेश्राम*

जगाच्या आंतरराष्ट्रीय राजकारणात एक महत्वाचे बिरूद म्हणून मानवी हक्क संकल्पनेचा उदय झालेला दिसून येतो. तथापि दुसऱ्या महायुद्धानंतर उदयाला आलेल्या मानवी हक्क संपल्पनेने राष्ट्र-राज्याच्या सीमा ओलांडून हक्क विषयक चर्चा विश्वाला वेगळे परिणाम दिले. राष्ट्र-राज्याची मान्यता असो वा नसो व्यक्तीत जन्मतःच काही हक्क प्राप्त होतात ही संकल्पना मान्य झालेली आहे. आज राष्ट्रराज्याच्या कार्यक्षेत्रातील व्यक्तीच्या मानवी हक्कांबरोबर आपण कोणत्याही, राज्यहीन, विस्थापित व निर्वासितांच्या हक्कांची चर्चा करू शकतो आणि म्हणूनच मानवी हक्कांचे उल्लंघन हा कळीचा मुद्दा बनला आहे. आज एखाद्या राज्यात किंवा राष्ट्रात मानवी हक्कांचे उल्लंघन होत असल्यास राष्ट्रीयच नाही तर आंतरराष्ट्रीय पातळीवर टिकेला सामोरे जावे लागते.

आजही मानवी हक्क आयोगाने अनुसूचित जाती, जमाती यांची सामाजिक, आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी जे-जे कायदे केले ते सर्व फोल ठरताना दिसून येतात. जोपर्यंत समाजातील दारिद्र्य, विषयमता, अत्याचार, शोषण, धार्मिक व सामाजिक अंधश्रद्धा संपणार नाहीत. तोपर्यंत मानवी हक्कांचे उल्लंघन अधिक ठळकपणे व राजरोसपणे आपल्या निदर्शना येताना दिसेल यात तिळमात्र शंका नाही. यासाठी शासनाने त्या गंभीर समस्याकडे तेवढ्याच तिव्रतेने बघण्याची गरज आहे व त्यासंबंधी तसे कठोर निर्णय घेण्याची गरज आहे. केवळ घटनात्मक तरतुदी करून त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण होणार नाही तर त्यासाठी विकास कार्याक्रमांचीही अंमलबजावणी केली जावी नाहीतर मिळालेल्या स्वातंत्र्याला काहीही अर्थ उरणार नाही.

सहाय्यक प्राध्यापक, श्री मनोहर हरी खापणे कॉलेज ऑफ आर्ट्स अँड कॉमर्स, पाचल, ता. राजापूर, जि. रत्नागिरी.

सामाजिक न्याय व महिलाधिकार

*प्रा. अजयकुमार कांबळे

सारांश

स्त्रिया समाजाचा एक महत्वपूर्ण घटक आहेत. कोणत्याही विकसित समाजासाठी त्यांच्या बांधणीसाठी महिलांचे योगदान अत्यंत महत्वाचे आहे. नैसर्गिक सिध्दांत व पर्यावरण संतुलनासाठी महिला आज महत्वपूर्ण बनल्या आहेत. सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय व आर्थिक दृष्ट्या मागास असलेले महिलांच्या अत्याचारांमध्ये वाढ झालेली आहे. जीवन जगण्याच्या अधिकारांपासून त्यांना दूर ठेवण्यात आले. भारतीय संविधानाने स्त्रियांच्या कल्याणासाठी काही महत्वाच्या व विशेष तरतुदी केल्या. भ्रष्ट, चुकीच्या परंपरेच्या जोखंडातून, शोषणातून मुक्त करण्यासाठी विशेष कायदे अस्तित्वात आणले व त्यांना पुरुषांच्या बरोबरच मुख्य प्रवाहात आणल्याचे महत्वाचे कार्य केले आहे. भ्रुण हत्या, हुंडा प्रथा, लैंगिक शोषण, कौटुंबिक अत्याचार, सती प्रथा या शोषक चालीरीतीवर कायद्याने निर्बंध आणला पुरुषांच्या बरोबरीनेच समान दर्जा देऊन स्त्रियांना मौलिक अधिकार प्रदान केले. संयुक्त राष्ट्र संघाने देखील या बाबींचा पाठपुरावा करत स्त्रियांच्या कल्याणासाठी प्रयत्न केले. तसेच महिला अधिकार आयोगाच्या माध्यमातून स्त्रियांच्या अधिकारांची पायमल्ली होऊ नये यासाठी प्रयत्न केले. जागतीक पातळीवर स्त्रियांच्या अनेक प्रश्नांवर कायद्याच्या आधारे उपाय शोधून त्याची काटेकोर अंमलबजावणी केली जात आहे. तसेच स्त्रियांच्या एकूणच सर्वांगीण विकासासाठी विविध योजना लागू करून त्यांचे जीवनमान उंचावण्याचा प्रयत्न होत आहे.

---

*हिंदी विभाग, प्रमुख, कला महाविद्यालय, कोवाड

माहितीचा अधिकार

*डॉ.वर्षा शिरीष फाटक

स्वातंत्र्यानंतर प्रथमच दि. १२ ऑक्टोबर २००५ पासून संपूर्ण देशातील नागरिकांना (जम्मू-काश्मीर वगळता) माहितीचा अधिकार प्रदान करण्यात आला आहे. या अधिकारामुळे कोणत्याही सरकारी कार्यालयातील, सार्वजनिक प्राधिकरण असलेल्या संस्थेतील माहिती नागरिकांना प्राप्त करता येते. प्रस्तुत शोधनिबंधात माहितीचा अधिकार अधिनियम २००५ चे स्वरूप, या कायद्याचा उद्देश, हा अधिकाराद्वारे कोणास कोठे व कोणत्या प्रकारची माहिती मिळते व मिळू शकत नाही याबाबतचा विचार मांडला आहे.

माहितीचा अधिकार कायदा अस्तित्वात आल्यापासून नागरिकांना अनेक प्रकारची माहिती मिळविणे सोयीचे झाले आहे. त्याचबरोबर अन्यायकारी गोष्टीबाबत दाद मागणे सोपे झाले आहे. या कायद्यामुळे भ्रष्टाचाराला आळा बसण्यास फार मोठी मदत होईल व व्यापक जनहित साधले जाईल.

मध्यप्रदेश सरकारचे तत्कालीन विभागीय आयुक्त श्री.हर्ष मंडर यांनी सन १९९६ मध्ये सर्वप्रथम स्वयंस्फूर्तीने सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेची आणि एम्प्लॉयमेंट एक्स्चेंजची सर्व कागदपत्रे आणि नोंदवह्या आम जनतेला बघण्यासाठी खुल्या केल्या. या उदाहरणाने प्रशासकीय कारभारात माहिती अधिकाराद्वारे पारदर्शकता येत असल्याचे निदर्शनास येते. या कायद्याद्वारे जनतेत होत असलेली जागरुकता व अन्यायकारक गोष्टीविरुद्ध दाद मागण्याचे धाडस - नागरिकाला त्याचे हक्क व सन्मान मिळवून देण्यास उपयुक्त ठरेल. एवढेच नव्हे तर समाजाच्या व राष्ट्राच्या निकोप बांधणीसाठी वरदान ठरेल यात शंका नाही.

-----
*आठल्ये-सप्रे-पित्रे महाविद्यालय, देवरुख

माहितीचा अधिकार : तत्त्व आणि व्यवहार

प्रा. एच. एच. कुचेकर

सारांश

1857 च्या पहिल्या स्वातंत्र लढ्यापासून आपल्या देशात टप्पाटप्पाने लोकशाही पध्दतीचे शासन निर्माण झाले. आपल्या देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर प्रदीर्घ अनुभव आणि लोकशाहीप्रति निष्ठा असणाऱ्या घटना तज्ज्ञांनी जगातील लोकशाही पध्दतीचा अभ्यास करून संपुर्ण जगाला हेवा वाटावा अशी आदर्श राज्यघटना 26 नोव्हेंबर 1949 रोजी स्वीकृत (2 वर्षे 11 महिने 18 दिवस अथक परिश्रम करून) करून ती 26 जाने. 1950 ला अंमलात आणली. भारतीय राज्यघटनेने भारतीय जनतेला लोकशाही शासन पध्दतीचे अनेक लाभ मिळवून दिले. भारत विविधतेने नटलेला असताना भ्रष्टाचाराने वेगवेगळ्या घोटाळ्याने ग्रासलेला असताना सुध्दा आपल्या देशाच्या लोकशाहीची वाटचाल ही गौरवस्पद अशी आहे. गौरवशाली वाटचालीत शासनाच्या कारभारात पारदर्शकता आणण्यासाठी आणि जबाबदार प्रशासन तयार करण्यासाठी शासकीय व्यवहारांची व कामकाजाची जास्तीत-जास्त माहिती जनतेला मिळावी, यासाठी भारतीय संघराज्यातील महाराष्ट्र हे पहिले राज्य आहे की, ज्याने 2002 मध्येच माहितीचा अधिकार हा कायदा अंमलात आणला. तर भारत सरकारने 2005 मध्ये जम्मू-काश्मिर सोडून माहितीचा अधिकार हा कायदा संमत करून खऱ्या अर्थाने लोकशाहीचा पाया बळकट केल्याचेच सिध्द केलेले आहे. माहितीच्या अधिकारामुळे राज्याचा कारभारात पारदर्शकता आल्यामुळे खुलेपणा आणि जबाबदारीची जाणीव निर्माण होऊन जनतेला सरकार बदल, सार्वजनिक क्षेत्राबद्दल कोणतीही माहिती प्राप्त करण्याचा कायदेशीर अधिकार प्राप्त झालेला आहे. माहितीच्या अधिकारामुळे एक प्रकारे सामाजिक क्रांतीच झाली आहे. कारण या कायद्यानुसार कोणतीही व्यक्ती सरकारी विभागातून माहिती मागवू शकते. एवढेच नसून माहिती मिळविणे हा त्याचा मुलभूत हक्क झाल्यामुळे लोकशाहीचा पाया अधिक समृद्ध व बळकट झाला आहे. माहितीचा अधिकारामुळे लालफितीच्या कारभाराला आळा बसला असून कामातील निष्काळजीपणा, बेजबाबदार पणा कमी होण्यास मदत झाली आहे. कोणत्याही संशोधकाला, अभ्यासकाला, समीक्षाकांना आणि विचारवंतांना शासकीय किंवा अशासकीय कार्यालयातील कोणतीही माहिती वेळेत विनाविलंब मिळण्यास मदत झाली. त्यांमुळे काही धोरणात्मक निर्णय घेऊन त्यांची अंमलबजावणी करण्यासाठी हा कायदा उपयुक्त ठरला आहे.

सहाय्यक प्राध्यापक कला व वाणिज्य महाविद्यालय नेसरी ता. गडहिंग्लज जि. कोल्हापूर

मानवी अधिकार व स्त्री स्वातंत्र्य

प्रा. डॉ. सूर्यवंशी रंजना कृ.

मानवी जीवनात हक्कांना महत्त्वाचे स्थान आहे. व्यक्तिला आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करण्यासाठी हक्क अत्यावश्यक असतात. मानवी हक्कामध्ये मानवांचे सर्वांगीण कल्याण हेच एकमेव उद्दिष्ट असते. 'हे विष्वाची माझे घर' 'वसुधैवकुटूंबकम' आणि 'जमा व जगू द्या' ह्या आदर्श दृष्टीकोनातून मानवी हक्कांला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. मानवांच्या प्रत्येक हक्कांची किंवा अधिकारांची लसावी म्हणजे मानवी हक्क होय. मानवी हक्कांची संकल्पना नैसर्गिक हक्क किंवा अधिकारांतून आली आहे. मानवी हक्क प्राप्त झाल्याशिवाय मानवी जीवनाला पुरेसे स्थैर्य किंवा स्वास्थ्य लाभत नाही. सध्याच्या तंत्रविज्ञान युगातील मानवी हक्क अत्यंत महत्त्वाची मानली जातात. कारण या विज्ञान युगातील प्रत्येक व्यक्ती स्वार्थी बनत चालला आहे. तंत्रविज्ञानाच्या प्रगतीमुळे संपूर्ण जग जवळ आले तरी माणूस मानवतेच्या बाबतीत एकमेकांपासून दूर-दूर जात आहे. स्वार्थाने माणसाचे शरीर आज पूर्णपणे पोखरले गेले आहे. प्रत्येक माणूस स्वतःच्या सुखासाठी घडपडतो आहे. कारण माणसांच्या स्वभावाची घडणूक तशी आहे. तो दुसरे काही करून शकत नाही. म्हणूनच मानवी हक्कांची संकल्पना सध्याच्या माणसाला माणूस म्हणून जगण्याचा अधिकार देते मानवामध्ये मानवता निर्माण करते. त्यांच्या स्वभावाला साजेल अशा हक्क आणि कर्तव्याची जोड लावून देते. सर्व माणसे समान आहेत. सर्वांना समान संधी आहेत. या विष्वातील प्रत्येक घटकांवर प्रत्येकांचा समान हक्क आहे. असा सर्वव्यापी अधिकार मानवी हक्कांच्या माध्यमातून प्राप्त होतो. म्हणूनच संयुक्त राष्ट्र संघटनेने 10 डिसेंबर, 1948 ला या संकल्पनेला वैश्विक रूप प्राप्त करून दिले.

आज भारतीय समाज व्यवस्थेत महिलांसाठी दिलेल्या 50 टक्के आरक्षणामुळे अनेक ठिकाणी स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांच्या हाती सत्ता आली आहे. दिवसेंदिवस महिलांचा समाजिक आणि राजकीय क्षेत्रातली सहभाग आणि वावरही वाढत चालला आहे. आज भारताच्या राष्ट्रपतीपदी आणि लोकसभेच्या अध्यक्षपदी महिला आहे. अनेक ठिकाणी खासदार, आमदार, नगरसेविका, सरपंच पदीही महिला आहेत. महिला पत्रकारितेत मग ती वृत्तपत्रे असोत की इलेक्ट्रॉनिक मिडिया असो या क्षेत्रातही सहजरित्या वावरत आहेत. महिलांचे शैक्षणिक, सामाजिक, राजकीय, क्षेत्रातील अधिक सक्षमीकरणासाठी आणि अधिक आर्थिक सक्षमीकरणासाठी व उन्नतीसाठी शासनस्तरावर अनेक योजनांचा विचार सुरू आहे.

सारांश रूपाने आपणास असे म्हणता येईल की, आजची स्त्री ही मानवी अधिकार व स्त्री स्वातंत्र्य यासंदर्भात देशातील परिस्थिती पाहिली असता आज स्त्रीला मानवी अधिकार देवून तीचा सर्वांगीण विकासांची स्थिती बदलत असलीतरी परिस्थिती बदलेली नाही. स्त्रिया शिकू लागल्या घराबाहेर पडू लागल्या, नोकरी व्यवसाय करू लागल्या, तरीही वातावरणातली असुरक्षितता अजून कायम आहे. तिचे जवळ फक्त बदलले! उलट गुंडगिरीला राजकीय, सामाजिक प्रतिष्ठा मिळू लागली. स्त्रियांसाठी कागदोपत्री आणि कायद्यांच्या कलमांत काही तरतुदी झाल्या, अजूनही होत आहेत, तरीही असुरक्षिततेच्या वातावरणात मात झाली नाही. आजही स्त्रीयांपुढे अनेक यक्षप्रश्न आहे. स्त्रियांनी या सर्व प्रश्नांपासून मुक्ती हवी आहे. आजही स्वतंत्र देशातील स्त्रियांनी अजून स्वातंत्र्याचा सूर्य पाहिलेला नाही. तो स्वर्ग पाहिलेला नाही. आजच्या स्त्रीयांची ही आस आहे कि स्वातंत्र्याचा हा सूर्य, नव्या युगाची पहाट 'याची देही याचि डोळा' पाहण्यासाठी भारतीय स्त्रिला तिच्या कश्टाचं आणि तिच्या अस्मितेचं मोल मिळविण्यासाठी लढावं लागेल.

र. भा. माडखोलकर महाविद्यालय, चंदगड, ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर. महाराष्ट्र राज्य.

स्त्रीयांचे हक्क

प्रा. शृंगारे व्ही.पी.

प्रा. एस.बी.देवाडे

सारांश

स्त्री आणि पुरुष या मानवाच्या निसर्गनिर्मित अशा दोन जाती आहेत. परस्परांना निसर्गानेच काही जैविक कार्य नेमून दिली असून, त्यानुसार त्यांच्या शरीररचना घडवलेल्या आहेत. स्त्री व पुरुष यांची कार्ये परस्परपूरक असून समाजधारणेच्या मुळाशी त्यांच्यातील सलोख्याचे संबंध अभिप्रेत आहेत. असे असले तरी प्राचीन काळापासून आजच्या प्रगत समाजापर्यंत पुरुष हा नेहमी स्त्रीपेक्षा वरचढ मानला गेला आहे. गेल्या दहा-वीस वर्षात स्त्री स्वातंत्र्य, स्त्री समानता यांच्या काही चळवळी आपल्या देशात उदयाला आल्या, त्याही प्रामुख्याने पाश्चात्य देशातील विचारांनी प्रभावित झाल्यामुळेच. त्यामुळेच या चळवळी अजूनही समाजमनात आपल्या विचारांचे बीज रुजवू शकलेल्या नाहीत. आज देखील देशात स्त्री हक्क, स्त्री-पुरुष समानता व्यवहारात पूर्णपणे आहे असे म्हणू शकत नाही.

शतकानुशतके स्त्रीवर वर्चस्व गाजविण्याचा पुरुषांचा अधिकारच आहे या समजास जाणते-अजाणतेपणी खत पाणी घालून स्त्रीला अंकित करून टाकले व तिला हक्क-अधिकारांपासून वंचित ठेवले. यामुळेच स्त्रीयांचे परिपूर्ण अस्तित्व धोक्यात आलेले आहे. अर्थपूर्ण जगण्याकरिता आवश्यक असणा-या परिस्थितीला आज स्त्रिया मुकलेल्या आहेत. एक मानवप्राणी म्हणून स्त्रियांना सामाजिक, वैधानिक, आर्थिक आणि राजकीय हक्क व अधिकार असणे गरजेचे आहे. तेच स्त्रियांचे खरे हक्क होत. त्यांना मालमत्ता, कायदा, राजकीय क्षेत्र, वैवाहिक संबंध, शैक्षणिक व नोकरी-व्यवसाय संधी यासंबंधी पुरुषांच्या बरोबरीने समानता असण्याची फक्त हमी देऊन चालणार नाही, तर लिंगभेदावर आधारलेली सर्व प्रकारची बंधने व नियंत्रणे काढून टाकली गेली पाहिजेत. स्त्रियांना अशा प्रकारचे समानहक्क, रुढी-परंपरा आणि कायदा या दोन्ही बाजूंनी नाकारले आहेत.

मानवी स्वातंत्र्य म्हणजे फक्त पुरुषांचे स्वातंत्र्य नव्हे, जर स्त्रियांनादेखील पुरुषांइतकेच हक्क व अधिकार मिळाले, तरच त्यांस मानवी स्वातंत्र्य म्हणता येईल. भारताच्या राज्य घटनेमध्ये नागरिकांचे मूलभूत हक्क स्पष्ट करण्यात आले आहेत. यात स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्व अंगीकारले आहे. तरी स्त्रीचे कार्यक्षेत्र केवळ चूल व मूल आहे अशीच भावना समाजात दिसते. अजूनही लिंगाधिष्ठित भेदभाव अगदी जन्मापासून गर्भजल परीक्षण करून गर्भावस्थेतील मुलींची हत्या करून स्त्रीजन्म नाकारण्यापर्यंत दिसून येत आहे. बालपणापासूनच क्रीडा साहित्य, कपडे, आहार, शिक्षण आणि आरोग्य यांच्यातील भेदाचा उल्लेख करता येईल. साहजिकच स्त्रीला पुरुषांच्या बरोबरीने दर्जा लाभत नाही, हे स्पष्ट होते.

जगात स्त्रियांचा दर्जा व स्थान देशनिहाय वेगवेगळे आहे, तसेच त्या देशातील समाजाचेही स्त्रियांच्या हक्क व अधिकाराबाबतीत वेगवेगळे मापदंड आहेत. काही देशात असा एक पारंपारिक

समज आहे की, स्त्रिया बौद्धिक, मानसिक व शारिरीकदृष्ट्या पुरुषांपेक्षा कमकुवत आहेत. विकसित देशातील ग्रामीण भागात अद्यापही हा समज प्रचलित आहे. यामुळेच हक्क व स्वातंत्र्य दिले जात नाहीत.

विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या दोन-तीन दशकांपासून या वरील सर्व परिस्थितीचा विचार करता स्त्रीसंघटनांचे कार्य स्त्रियांच्या हक्क व समस्यांविषयी ग्रामीण पातळीपर्यंत झिरपले आहे. सध्या एकच उणीव जाणवत आहे की, स्त्रीसंघटना व सामान्य स्त्री एकमेकांशी समरस होणे आवश्यक आहे. नागरी विभागात स्त्रीजागृती बरीचशी आश्वासक झाल्याने पुरुषांच्या बरोबरीने नोकरी वा अन्य काम करून आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी झालेली स्त्री स्थानिक स्वराज्य संस्थांत अलीकडे लागू केलेले ५०% तसेच, भारतीय संसदेत व घटक राज्याच्या विधिमंडळात ३३% आरक्षण यामुळे आपल्या कुटुंबात वा बाहेर समाजात दुय्यम स्थान स्वीकारण्यास नकार देण्याइतपत ब-याच प्रमाणात सबल झाली आहे. भारतीय राज्यघटनेने स्त्रीला जी सर्व प्रकारची मान्यता दिली आहे ती वास्तव अर्थाने प्राप्त करण्यासाठी अजूनही प्रामाणिकपणाने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

समाजशास्त्र विभाग, आठल्ये-सप्रे-पित्रे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देवरुख, ता. संगमेश्वर, जि. रत्नागिरी, भ्रमणध्वनी - ९४२३३०६४२७

माहितीचा अधिकार अधिनियम 2005: एक दृष्टीक्षेप

प्रा. जगदिष केषवराव ससाणे,

सारांश

माहितीचा कायदा' ही संकल्पना स्वीडनने सगळ्या जगाला दिलेली एक मोलाची देणगीच मानली जाते. कारण जगात सर्वप्रथम म्हणजे 1776 सालीच, सुमारे सव्वादोनषे वर्षापूर्वीच, स्वीडनने आपल्या सर्व नागरीकांना माहितीचा अधिकार देणारा कायदा मंजूर केला. कदाचित या कायद्यामुळेच स्वीडनमध्ये भ्रष्टाचाराचे प्रमाण कमी असावे. आतापर्यंत सुमारे साठ देशांनी हा कायदा आपापल्या देशांत संमत केला आहे. अन्य दोषही हा कायदा आपल्या देशात लागू करण्याच्या प्रयत्नात आहेत. संयुक्त राष्ट्रसंघानेही 1946 साली 'माहितीचा अधिकार हा मानवाचा मूलभूत अधिकार' असल्याचे एका ठरावाने घोषित केले आहे.

आपल्या देशाच्या राज्यघटनेत माहितीच्या अधिकाराचा मूलभूत हक्क म्हणून स्पष्टपणे लेखी उल्लेख केला नसला; तरी नागरीकांचा तो मूलभूत अधिकारच आहे, अशी न्यायालयाने वेळोवेळी भूमिका घेतली आहे. जशी न्यायालयाने हि बाजू उचलून धरली आहे. तसे सामाजिक कार्यकर्त्यांनी आपल्या सक्रिय लढ्याने या मागणीला बळ पुरविले आहे. महाराष्ट्रात 'माहितीचा अधिकार अधिनियम, 2003' पासून अंमलात आला आणि पुरोगामी विचारांच्या महाराष्ट्रात या कायद्याचा वापर इतर अशाच राज्यांच्या तुलनेत अधिक झाला भारताचा कारभार भ्रष्टाचार विरहीत व पारदर्शकपणे चालावा यासाठी आपल्या संसदेने 'माहितीचा अधिकार अधिनियम 2005' हा कायदा जनतेसाठी संमत केला. यामुळे रंजल्या गांजल्या सर्वसामान्य नागरिकाला आता ताबडतोबीने, संसद सद-याच्या तोडीचा माहिती मिळविण्याचा अधिकार प्राप्त झाला आहे.

असे असले तरीही सर्वसामान्य जागरूक नागरिकांकडून भारतात याचा वापर फारसा होत असलेला दिसत नाही. याचे कारण म्हणजे या कायद्याविषयी असलेले अज्ञान, अनभिज्ञता, षासकीय-निमषासकीय अधिकारी वा व्यक्तीविषयी आलेली भिती, अर्ज कसा कोणाच्या नावे लिहावा? कोठे द्यावा हे अज्ञान होय. या सर्व बाजूविषयी माहिती असणे आवश्यक आहे. माहितीच्या अधिकाराची प्राथमिक माहिती वा रूपरेशा सर्वांना ज्ञात असणे ही काळाची गरज बनली आहे, किमान भारतातील नागरिकांसाठी तरी!

कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय नेसरी ता.गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर
E-Mail ID- vipulkumar77@gmail.com, jagdeesh7777@rediffmail.com

“मानवी हक्क व महिलांवरील वाढत्या अत्याचारास जबाबदार असणारे घटक- एक चिकित्सक अभ्यास”

प्रा. अरूण रा. पाटील

सारांश:

स्त्रियांसाठी वैयक्तिक, आरोग्य, प्राथमिक शिक्षण व स्वतंत्र न्याय असे मुलभूत हक्क आहेत. आणि हे अधिकार (मानवी हक्क) विकास करण्याचे एक साधन आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाने जाहिर केल्याप्रमाणे हा स्त्रियांचा विकासाचा हक्क व राजकीय बाबतीत सामावण्याचा हक्क देतो, कि ज्याच्यामध्ये सर्व लोक पूर्णपणे स्वातंत्र्य अनुभवतील. सामाजिक कायदानुसार स्त्रीयांना मानवी हक्क प्राप्त होत नाही. सामाजिक राजकीय बाबतीत निर्णय घेण्यास त्या असमर्थ असतात असा समाजाचा गुढ गैरसमज आहे. सरकारने सर्व मानवजातीचा विकास करण्यासाठी धोरण ठरविले पाहिजे आणि त्याद्वारे सामाजिक व राजकीय आकृतिबंध ठरविले पाहिजे. स्त्रियांच्या मानवी हक्काच्या विकासावर प्रकाश टाकणारा आहे.

अधिव्याख्याता, भूगोलशास्त्र विभाग, श्री संत गाढगेबाबा महाविद्यालय, कापशी (वारणा), ता. शाहूवाडी, जि. कोल्हापूर.